

MEVLEVÎ HANIM HALÎFE VE ŞEHİLER

Hülya KÜÇÜK *

Özet

Mevlevî Hanım Halife ve Şeyhler

Bazı tarîkatlar, genelde, kadının “erebileceğini ama erdiremeyeceğini” savunmuşlarken, Mevlevîlik, resmen “kadın” şeyhlerin atandığı bir tarîkat olmuştur. *Sefîne-i Nefîse-i Mevlevîyân’ı*n yazarı Sâkîb Mustafa Dede (ö.1148/1735), erkeklerin şeyhlikleri döneminde nasıl cemiyetin erkekleri onlardan azami derecede faydalansınca, hanımların şeyhlikleri döneminde de Sâlihâ kadınların bu nimetlerden faydalandıkları, derûn-i harem ve türbe civarında dar ve karanlık bir halvethâne ittihâz ederek, oruç, murâkebe ve zikirle meşgûl oldukları, ve hırka ve külâh giydiklerini söylemektedir. Ne yazık ki bu hanımlar hakkında tek bilgi kaynaklarımızın *Menâkibü'l-Ârifîn* ve özellikle *Sefîne-i Nefîse-i Mevlevîyân’ı* nedense hiçbir araştırmacı okumaya gerek görmeden, daha önce bu isimleri zikreden kaynaklardan isimlerini aktarmakla yetinmişlerdir. Elinizdeki çalışma bu açığı kapatmaya matûf mütevâzi bir adımdır.

Anahtar kelimeler: Mevlevilik, Kadın Şeyhler, Ârife-i Hoş-Likâ-yı Konevi, Destinâ Hatun, Güneş Han, Kâmile Hanım, Hâce Fatma Hanım.

Abstract

Mawlawî Female Substitutes and Sheiks

Some Sufi orders are of the opinion that a woman can ‘attain God’ but cannot make others attained Him, whereas Mawlawism officially appointed women sheiks as head of Mawlawî dargâhs. Sâkîb Mustafa Dede (d.1148/1735), author of *Safîna-e Nafîsa-e Mewlewîyân*, points out that during their rule, many women disciples, taking advantage of ‘female guides’, retired into seclusion at small and dark places in the main dargâh and around it, occupied themselves with fasting and dhikir, wore Mawlawî costumes; such as it was men who used to do the same in the time of male Sufi leaders. It is a pity that *Manâkib al-Ârifîn* and especially *Safîna-e Nafîsa-e Mewlewîyân*, our only sources on their life, are not even treated by researchers; researchers merely list their names lent over from another source which did the same before. The present study is a humble step to fill this gap.

Key words: Mawlawism, Woman Sheiks, Arife-i hoş-likâ-yı Konevi, Destinâ Khâtun, Güneş Khân, Kâmile Khânım, Hâje Fatma Khânım.

Giriş

Sûfîlere göre, “velî” olmak, kadın veya erkek olmanın üzerinde bir sıfattır. Çünkü, velâyet dış görünüşle değil, kalple ve Hakk’ı arama tutkusu ile ilgilidir. Mevlânâ’nın deyişiyle “İnsan evvel emirde beden değil ruhtur ve ruhun, erkek ve kadınlı iştiraki yoktur.”¹ Bu sebeple kadınlar Ricâlu'l-Çayb (Çayb Adamla-

* Doç. Dr., Selçuk Ü. İlahiyat Fakültesi

1 Ahmed A. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, haz.: Selçuk Eraydin, Mustafa Tahralı, İstanbul 2004, c. 2, s. 31.

rı/Erleri) arasına da, "büyük veliler" arasına da girebilirler.²

Ancak kadınların şeyhlik makamına yükselmesi söz konusu olunca yukarıdaki bakış açısını bütün tarîkatlerde değil, ilerleyen sahifelerde bir miktar detay vermeye çalışacağımız Mevlevîlik dışında, Cerrâhîlik ve Bektaşilik gibi bazı tarîkatlarda bulabiliyoruz. Cerrâhiye tarîkatında bu pâyeye erenler arasında İbrahim Fahreddin Efendi'nin halîfeleri olan Fatma Mükerrem, Emine Binnaz ve Emine Nimet Bacı'yı zikretmek gereklidir.³ Kadın şairler arasında eşsiz bir üne sahip olan Fitnat Hânum (ö.1194/1780)⁴ da Yahyâ şerâfeddin Efendi'nin halîfesidir.⁵ Bektaşî hanım şeyhlere örnek olarak Fatma Bacı (Kadıncık Ana, (ö.VII/XIII. Asırın son çeyreği) ve Amine Hatun zikredilebilir.⁶

Diğer bazı tarîkatlar, genelde, kadının "erebileceğini ama erdiremeyeceğini" savunmuşlardır. Hatta vâkıa, bir hanımdan tekmîl-î esmâ ettiği halde "hâtunlardan mürşid olmaz" diye kendisine bîat edecek "bay" şeyh arayan súfiîler vardı. Ümmî Sinân-zâde Hasan Efendi'nin (X/XVI. Asır) yaptığı gibi: Hasan Efendi, büyük annesinden "tekmîl-î esmâ ettiği" halde, ayrıca "Halvetiyye-i Şemsiyye'den Haydar Efendi'ye sîrf bu sebeple bîat etmişti.⁷

Mevlevî Hanım Halîfe ve Şeyhler

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî (ö.672/1273) döneminde kadınlara rehberlik eden "veliye", "bilgin," "üstâd," "sultanların kızlarının hocası" gibi vasıflarla anılan Usta Hâtun,⁸ "Şeyh-i Havâtîn", gibi ünvanları olan Sultanın özel nâibi Emîrüddin Mikâil'in hanımı gibi hanımlar vardır. Her Cuma akşamı Konyalı hanımlar bu hanımın huzurunda toplanmakta ve Mevlânâ'yı davet etmesi için yalvarırlardı; Çünkü Mevlânâ'nın o ahiretlik hanıma büyük himmet ve iltifatla-

2 Tasavvufta kadın konusunda bazı değerlendirmeler için bk.. Abdurrahman Câmi, *Nefahât’ül-Üns: Evliya Menkibeleri*, çeviri ve şerh: Lamii Çelebi, haz.: S. Uludağ, M. Kara, İstanbul 1995, 18-25; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul, 1999, ss. 119-121; Süleyman Uludağ, *Sufî Gözüyle Kadın*, İstanbul 1995; Hülya Küçük, *Tasavvuf Tarihine Giriş*, Konya 2004, ss. 157-164.

3 Şenay Yola, "Cerrahiye", *DIA*, İstanbul 1993, c. 7, ss. 416-20 418.

4 Hayati hakkında bk. Ömer F. Akün, "Fitnat Hanım", *DIA*, İstanbul 1996, c. 13, ss. 39-46.

5 Yola, "Cerrahiye", s. 418

6 Detaylar ve diğer isimler için için bk. İbrahim Bahadır, *Alevî ve Sünî Tekkelerde Kadın Dervîşler*, İstanbul 2005, ss. 146-56.

7 Bk.Osman Tûrer, *Osmanlılarda Tasavvuf Hayat Halvetîlik Örneği Hediyyetü'l-İhvân*, İstanbul 2005, s. 625.

8 Ahmed Eflâkî, *Menâkibü'l-Ârifîn*, haz.: Tahsin Yazıcı, TTK Basımevi, Ankara 1980, c. 2, s. 727 / *Ariflerin Menkibeleri*, çev.: Tahsin Yazıcı, Hürriyet Yay., İstanbul 1973, c. 1, s. 157 (5/30).

rı vardır.⁹

Mevlânâ, Sultan Veled'in (ö.712/1312) kızları olan Mutahhara Hâtun'a "Âbide", Şeref Hâtun'a "Ârife" derdi. "Rum ülkeleri kadınlarının çoğu" Mutahhara Hâtun ve Şeref Hâtun'un mürîdi olmuşlardı.¹⁰ Aslında Mevlevîlîğin, Sultan Veled'in oğlundan devam eden kanadına 'Çelebiler', kızı Mutahhere Abide Hatun'dan devam eden koluna ise 'Înâs Çelebileri' denmektedir ki bu şekilde bir silsile hiçbir tarîkatte yoktur. Üstelik Mevlevîlerin çoğu nun Înâs Çelebilerden geldiği söylenir.¹¹

Aşağıda isimlerini sayıp haklarında bilgi vermeye çalışılacak resmî olarak halîfe veya şeyh olarak atanmış hanımlar hakkında tek bilgi kaynaklarımız olan Ahmed Eflâkî'nin *Menâkibu'l-Ârifîn*'ni ve özellikle Sâkîb Mustafa Dede (ö.1148/1735)'nin *Sefîne-i Nefise-i Mevlevîyân*'ını¹² bile hiçbir araştırmacı okumaya gerek görmeden, daha önce bu isimleri zikreden kaynaklardan isimlerini aktarmakla yetinmişlerdir. İsimleri ilk kaydeden Gölpinarlı, sadece birisi (Güneş Han) hakkında yazılan bir medhiyeyi aktarmış, anlaşılan o ki diğerleri hakkında yazılanları sonraki araştırmacılara bırakmıştır.¹³

Resmî olarak halife veya şeyh olarak atanın hanım Mevlevîlerin başında Ârife-i Hoş-likâ-yı Konevî'yi zikretmek gereklidir. O, Tokat'ta Ulu Ârif Çelebi'nin (670/1272- 719/1319-20) halifesidir; civârin büyükleri onun mürîdleridir. Kendisinde bir süre misafir kalan ve şehir halkını büyüleyen vaaz ve konuşmalar yapan müfessir Nâsîreddîn Vâiz adlı bir ilim adamı, Ulu Ârif Çelebi hakkında ileri geri konuşunca, ona pek tabii olarak itiraz eder ve fazlaca incitir. O da bu na kızarak Tokat'tan kalkıp Niksar'a gider ama daha ilk Cuma hastalanıp Tokat'a döner.¹⁴ Bu olay, o dönemde bir Mevlevî hanım halîfesinin, ulemâca yadr-

9 Eflâkî, *Menâkibu'l-Ârifîn*, c. 1, 490 / Ariflerin Menkibeleri, çev.: Tahsin Yazıcı, İstanbul 1986, c. 1, 341 (3/465).

10 Eflâkî, *Menâkibu'l-Ârifîn*, II, 990 / (Tercüme -1987), II, 250 (10/3).

11 Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 367(n).

12 Sâkîb Mustafa Dede, Kütahya Celâleddîn Ergun Çelebi adına kurulmuş olan Erguniye Mevlevîhanesi şeyhi idi. Muhyiddin İbn Arabî soyundandır. İleride bahsedecek olduğumuz Hâce Fatima Hanım'dan sonra Kütahya mevlevîhanesi şeyhliğine atanmış ve kırk yıla yakın bu görevde kalmıştır. Bu arada Fatma Hanım'ın (doğrusu: Kardeşi Hüseyin Çelebi'nin, H.Küçük) kızı Havva Hanımla evlenmiştir. Kaynaklar için bk. Sezâî Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, İstanbul, Simurg, 2003, 214 (n)

Gölpinarlı, *Sefîne-i Nefise-i Mevlevîyân*'nın tarîhî bakımından birçok hatayla dolu olmasına rağmen *Menâkibu'l-Ârifîn*'den bu eserin yazıldığı döneme kadarki sürece ait elimizdeki tek kaynak olduğu için ondan müstağnî kalamayacağımızı söylemektedir. Bk. Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 15-16.

13 Abdülbâki Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul, İnkilap ve Aka, 1983, 278-81.

14 "Mevlânâ Rükneddin Urmevî'l-Veledî'nin oğlu" diye tanıtılan Nâsîreddîn Vaiz, Niksar'da

ganması şöyle dursun, onlardan birisiyle rahatça konuşup tartışabildiğini, hatta evinde misafir edebildiğini göstermesi açısından çok mühimdir.

Afyon Karahisar Mevelevîhanesi,¹⁵ Divâne Mehmed Çelebi'den (ö.1529)¹⁶ sonra onun soyundan gelenlere tâhsis edilmiş, bu sebeple Divâne Mehmed Çelebi'nin torunu ve Hızırşah Çelebi'nin oğlu) Şah Mehmed Çelebi'den sonra kızı Destinâ Hatun (ö.1040/1630), oğulları adına mevlevîhanenin postnişinlik makamına geçmiştir.¹⁷

Destinâ, küçük yaşta çeşitli riyâzât ve ibâdâtla uğrâşmış, nimet ve süsleri terk etmiş, Kur'ân-ı Kerîm'i hifz etmiş, doğru yola sülük etmiş, babasının öğrencisi olarak *Mesnevî-i Manevî*'nin sırları, tefsîr, hadis gibi çeşitli ilimler ve fenerlerde yüceliğini göstermiş, ekseri vakitlerini Sultân-ı Sâti'u'l-burhân Ebu's-Seyf türbesi içinde içinde Sâliha hanımlar için ayrılmış olan kafeste, zikr, nâfile ibadet ve murâkabeler ile geçirmiştir. Babasından sonra onun yerine geçmiş ancak, tezkîr-i *Mesnevî-i Şerîf* için irşâd ehli bir kimse, ayrıca diğer bazı hizmetler için de ehil birisini nasbederek bizzat kendisinin ve görüşlerinin gereklî olduğu yerlerde de kendisi ilgilenederek tarîkatın işlerini yürütmüştür. Aşırı riyâzetten ve az uykudan zayıf düştüğünü görüp biraz posta yatmasını, uymasını söyleyenlere: "Biz postu ayak altına serdik ki Dost'un rızasını alalım, özellikle o postu ki kurban oldu. Bu sebeple uyku libasından yüz kere daha iyi ve rahattır" sözleri ile cevap vermiştir. Bir çok kere ricâl-i şaybla görüştüğü, odasından gelen sesler üzerine kapısı vurulup da açıldığı zamansa kimsenin görülemediğini, ama değişik iklimlerden gelmiş birçok hediyenin göze çaptığı için Hz. Meryem gibi "merzûk-i şaybî"¹⁸ olduğu söylemiştir. Aldığı hediye ve ihsanları hiçbir zaman kendisi için harcamaz, fukaraya harcardı. Bu haliyle,

Cuma günü vaaz ederken Ulu Ârif Çelebi ile ilgili gördüğü olağanüstü bir vâkia sonucu hasta olmuştur. Bu olaydan sonra Ulu Ârif Çelebi'nin müridi de olur ama artık çok geçer: Birkâç gün sonra hakka kavuşur. Detaylar için bk. Eflâkî, *Menâkıbü'l-Ârifîn*, II, 928 / (Tercüme - 1987), II, 217 (8/73).

15 Mevlevîhâne hakkında bk. Barihüda Tanrikorur, "Karahisar Mevlevîhânesi", *DJA*, İstanbul 2001, c. 24, ss. 418-21.

16 Divâne Mehmed Çelebi ile ilgili detaylı bilgi için bk. Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, ss. 101-1122.

17 Bk. Sâkib Dede, *Sefîne-i Nefise-i Mevlevîyân*, ss. 252-3; Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, s. 178. Tanrikorur, aradaki Şah Mehmed Çelebi'yi atlayarak, Divâne Mehmed Çelebi'nin kızı Destinâ Hatun'un, küçük yaşta olan oğulları adına mevlevîhanenin postnişinlik makamına geçtiğini ve meşihatının 1560 civarına rastladığını. Bk. Tanrikorur, "Karahisar Mevlevîhânesi," 418.

18 Burada Hz. Meryem'in Allah'tan gönderilen yiyeceklerle gıdalandığına dair, Âl-i İmrân 3/37. ayete işaret vardır.

"babasının hem maddî hem manevî mirasına konduğunu göstermiştir."¹⁹

Sefîne-i Nefise-i Mevlevîyân, Destinâ'yı anlattığı bölümün sonunda, Küçük Mehmed (Ârif) Çelebi'nin (ö.1052/1640), annesinin ölümünden sonra, kendi köşesine çekiliip, kendisine bir veliyy-i ahd edinerek sahip olduğu bütün sâri ve manevî yetkileri ona temlîk ve teslîm ettiğini ve 80 yaşında öldüğü zaman onun bu görevine devam ettiğini yazar.²⁰ Küçük, babası hayattayken, seksen yaşında vefatına kadar dergâhın idârî işlerini yüklenenin büyük kızı Güneş Han'ın olduğunu, onun 1071/1660 yılında vefâtından sonra Güneş Han-ı Suğrâ'nın bir süre şeyhlik yaptığını söylerken,²¹ Güneş Han ile Güneş Han-ı Suğra'yı aynı kişi olarak ele alıyor görünümketedir. Oysa, Güneş Han, 'Güneş Han-ı Bütürg' diye bilinirken Güneş Han-ı Suğra, ileride de ele alınacağı üzere Kâmile Hanım'ın kızıdır.

Küçük Ârif Çelebi'den sonra meşîhati devralan kızı Güneş Han, küçük yaşıta olan oğulları adına meşîhata geçmiştir (1683 civarı).²² Sâkîb Mustafa Dede (ö.1148/1735),²³ Küçük Mehmed Çelebi'nin Güneş Han-ı Bütürg (ki diğer 'Güneş Han'lardan ayrılması için kendisine 'Hz. Güneş Han-ı Bütürg/ Kübrâ denilirdi), Kerîme, Rahîme ve Seher adlı dört kızından bahseder ve Güneş Han'ı, "ilm-i zâhir ve bâtinla dolu, güzel ahlak, edeb, ilham ve kerâmet menşei, mirât-ı mükâşefe, kardeşleri arasında mazhar-ı İsm-i A' zam olmakla meşhur," diye tanıtır, ve kendisine miras kalan malları, hediye edilenleri hep âsitâneye ve orada kalanlara harcadığını söyler. Saliha bir kadının ebeveyni ile ilgili olarak gördüğünü söylediğine bir rüyayı, ölüm zamanının yakın olduğu şeklinde yorumlayarak rüyayı anlatana mebzûl ihsanda bulunduktan sonra, elinde avucunda ne varsa fakirlere, evlâd-ı kirâmına, Küçük Ârif Çelebi'ye taksim eder, ve yorumladığı gibi kısa zamanda Hakk'a kavuşur, Destinâ Hanım'ın yanına gömülüür. Sâkîb Dede, Güneş Han'ın menkibelerinin aynı bir kitap teşkil edecek kadar çok olduğunu da kaydeder ve Dervîş Yakîn adlı bir Mevlevî şairin, Güneş Han'a söylediğine bir medhiyeyi kaydeder.²⁴ Gölpinarlı, divân edebi-

19 Sâkîb Mustafa Dede, *Sefîne-i Nefise-i Mevlevîyân*, Mısır, Matbaa-ı Vehhabîye, 1283 H., I, 252-3.

20 Sâkîb Dede, *Sefîne-i Nefise-i Mevlevîyân*, c. 1, s. 253.

21 Küçük, *Mevlevîliğ'in Son Yüzyılı*, s. 179.

22 Bk. Tanrikorur, "Karahisar Mevlevîhânesi," s. 418.

23 Sâkîb Mustafa Dede, Kütahya Celâleddîn Ergun Çelebi adına kurulmuş olan Erguniye Mevlevîhanesi şeyhi idi. Gölpinarlı, eseri olan *Sefîne-i Nefise-i Mevlevîyân*'nın tarîhî bakımından birçok hatayla dolu olduğunu, ama *Menâkibu'l-Ârifîn'*den bu eserin yazıldığı döneme kadar ki dönemler için elimizdeki tak kaynak olduğu için ondan müstağni kalamayacağımızı söylemektedir. Bk. Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, ss. 15-16.

24 Bk.. Sâkîb Dede, *Sefîne-i Nefise-i Mevlevîyân*, c. 1, ss. 253-5

yatında bir kadına, hem de bu çeşit bir medhiyenin söylemesinin hemen hemen hiç görülmemiş bir şey olduğunu belirtir.²⁵

Hem Destinâ Hatun, hem de Güneş Hân'ın meşihatları döneminde Karahisar Mevlevihanesi büyük bir yanım geçirmişse de kendi imkânlarıyla onarılmıştır. 1874'te bu Mevlevihane yeniden yanmış, Râşid Çelebi kendi paraıyla tamir ettirmiştir.²⁶

Kütahya Mevlevîlhânesi,²⁷ 1601-1689 yılları arasında III. Mehmed (Küçük Ârif) Çelebi'nin kızı Mesnevîhan Kâmile Hanım ile oğlu Hüseyin Çelebi ve kızı şair Hâce Fatma Hanım (ö.1122/1710) tarafından yönetilmiştir. Küçük Ârif Çelebi'nin Güneş Hân-ı Suğrâ, Kâmile, Âiše ve Kerîme adlı dört kızı vardır. Kâmile Hanım, diğer kız kardeşlerine fâik, âbide bir hanımdır. Daha küçük yaşıta, gelecekten haber verme gibi kerametleri vardır ve çocuk olduğu için kendisini tutamayıp ulu-orta her yerde bunları konuştuğu içinbabası, buna engel olmak için pazardan aldığı rastgele bir yiyeceği yedirir; ondan sonra bu tür şeyler yapamaz olur. Büluğ'a erdikten sonra, eski hâline dönmesini sağlayan yine babasının himmeti olur.²⁸ Kâmile Hanım'ın, bulûğ yaşından sonra artık erkek hocalardan ders almasına izin verilmediğinden kadın hocalardan ders alması istenir. Çok ilginçtir ki o "kadınlardan ders almaya tenezzül etmez ve sadece babasıyla yetinir. Ama bazı günler dersleri aksamakta, o da buna çok üzülmektedir. Menkibeye göre, Allah onu bu üzüntüsünden kurtarmak için, kendisine uykusunda âlem-i hayaldeñ hocalar gönderir. Onlardan öğrendiği "ilm-i nâfiayı, maarif-i ledünniye"yi sular seller gibi başkalarına aktarır duruma gelir."²⁹

Kâmile Hanım, evlenme yaşına gelince, Kütahya ahâlisinden Mustafa Ağa'yla evlendirilir ve Kütahya'yı şerefleendirir; orada Mevlevîliği ihyâ eder.³⁰ Mehmed, Hüseyin, Ebu Bekr, Hızır Şah, Halil, Ali adlı altı oğlu, Fatma, Emine, Hatice, Râbia adlı dört kızı olur. Erkeklerden son üçü daha çocuk yaşıta vefat ederler. Kızlardan da sadece Fatma yaşar.³¹

Onun ilminden, ahlakından, kerametlerinden oldukça geniş şekilde bahse-

25 Bk.. Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, s. 279.

26 Bk. Tanrıkorur, "Karahisar Mevlevîlhânesi," 418-9.

27 Mevlevîhâne için bk. Sevgi Parlak, Barihüda Tanrıkorur, "Kütahya Mevlevîhânesi," *DİA*, XXVII (Ankara 2003), 1-3.

28 Sâkîb Dede, *Sefîne-i Nefise-i Mevlevîyân*, I, 255.

29 *Aynı eser*, I, 256.

30 *Aynı eser*, I, 255.

31 *Aynı eser*, I, 256.

den Sâkib Dede'nin anlattıkları içinde en câlib-i dikkat olanı, onun ilm-i kıyâfetdeki isâbet-i ra'yi ile ilgili kısımdır. Anlattığı bir vak'a ya göre, bir gün kızı Fatma Hanım, yeni satın aldığı cariyeyi, el öpmesi için annesi Kâmile Hanım'a gönderir. Kâmile Hanım, kızın kıyaftine, yani dış görünüşüne bakarak, satın alındığının üçüncü günü öleceğini söyler, ve öyle de olur.³²

Kâmile Hanım, malını mülkünü, yetimlere, yoksullara ve kocasının seferlerine harcar. O kadar dağıtır ki bir arar geçim sıkıntısına bile düşer. Bir akşam, az bir miktar yiyeceklerini yemek üzere iken, misafirleri gelir. O az olan yiyeceği onun önüne koyarlar ve kendileri aç gecelerler. Bu haldeyken, kapı çalar ve açlıklarında parlak yüzlü bir pîr görürler, elinde onlara getirdiği yiyecekler vardır. Bundan sonra hep bolluk içinde olurlar, şehrin fakirlerini devamlı doyuracak mebzûlluğa erişirler.³³

Küçük Ârif Çelebi vefat ettikten sonra, şeyhi olduğu Kütahya Erğûniyye Mevlevîhanesi şeyhligine, Vezir Kara Mustafa Paşa (ö.1095/1683) teveccühü ile, oğlu Veled (ki câriyesi Ümm-i Veled Şîrzâd'dan olmadı) vekâleten atanır. Bu kızlarına ulaştığı zaman, tabii olarak kıskanırlar (kendileri öz be öz kızları olduğunu halde, sîrf erkektir diye cariyenin oğlunun atanmasına içerlerler). Kâmile Hanım: "În kâr ba'de'l-istikrâr malûm şeved" (Bu iş, istikrardan sonra malum olur) der. Bununla, Veled'in babasının yerine atanmasının pâyidar olamayacaklarına işaret etmiştir. Nitekim, daha yönetecegi ilk mukâbelesinde, eli ayağı titreyip, şeyhlik seccâdesinden kalkar ve diğer birçok haller geçirerek yataklara düşer, birkaç gün sonra da dâr-ı bekâya göçer. Bu sefer meşihat Kâmile Hanım'a teklif edilir ama o, Güneş Hân'ın hakkı olduğunu söyler (Be cân-ı nâtvân minnet bûdî, lâkin heyhat ki ân derece-i refî'a, rütbe-i şeref-bahş-ı Güneş Hânest). Ancak yine de, pâye-i hilâfet Güneş Hân'a, samsâm (kılıç, yani meşihat?) Kâmile Hanım'a verilir.³⁴ Kâmile Hanım'ın vefâtından sonra, kardeşleri Güneş Hân-ı Suğra ve Kerîme Hanım da bir müddet "nevbet-zen-i tevliyet" (mütevellilik nöbetini bildiren) ile bu dâr-ı fâniden göçerler.³⁵ Bu son husus, kaynaklarda geçmediğine göre, gayr-ı resmî bir tevliyet olabilir.

Kâmile Hanım'dan sonra önce oğlu Hüseyin Çelebi, sonra da kızı Hâce

32 *Aynı eser*, I, 256.

33 *Aynı eser*, I, 256.

34 *Aynı eser*, I, 258-9.

Metinden doğru anladımsa, bunlar ölümünden önce Veled Çelebi'ye anlatılınca, kırk kurban kesip kıymetli bir hırka ile gayret-zede olmadıklarını, şükredici olduklarını göstermek istemiştir. Ama yine de hastalığı, kıskançlığı ile bağıdaştırılmıştır.

35 *Aynı eser*, I, 258-9.

Fatma Hanım (ö.1122/1710) postnişin olarak atanmıştır. "Hayru'n-Nisâ'i's-Sâlihât", "Fahru'l-Kânîtâti'l-Ârifât", "Zikr-i cemîl ve evsâf-ı hamîdesi şuyû' bulmuş", "ibâdet-i mâliye ve bedeniyede, bezl-i mevcûd ve sarf-ı makdûr eden" Hâce Fâtima Hanım, gençliğinin ilk yıllarda Osmân Paşazâde Mahmûd Bey adında birisiyle evlendirilmiştir. Bu evliliğinden Hatice adlı bir kızı olmuş, bu da henüz çocuk yaşıta vefat etmiştir. Bunun üzüntüsüyle Fâtima Hanım, zevcine câriyeler ihsan edip kendisi dünyadan etek çekmiş, bütün varını yoğunu Hac ziyareti için harcamış, ve bu ziyaretinde kendisine eşlik eden birçok insan da o mübarek yerleri görme imkanına kavuşmuştur. Kocası da öldükten sonra dünya ile alakasını tamamen kesmiş, inzivasına çekilmiş ve hemreftârı Destinâ ve diğer Mevlevî büyüklerinin yolunu izlemiştir. Kardeşi Hüseyin Çelebi'nin vefatından sonra ise onun kızı Havva Hanımı terbiyeleri altına alarak ona kol kanat germiş ve Havva hanım evlilik çağına gelince Sâkîb Dede ile evlendirilmiştir.³⁶

Hâce Fatma Hanım, annesi Kâmile Hanım'ın bütün kemâlât ve kerâmâtına varis olmasının dışında, nazm ve nesrde emsâllerinin üzerinde idi. "İkinci Râbia" ve vakitlerini tarîkat büyüklerinin kitaplarını tedris ve ilmi ile amel etmekle, fukârâ-i mevleviyeye kol kanat germekle geçirdiği için "el-Mevleviyye-i Ümmü'l-Fukarâ" gibi isimlerle çağrırlırdı. Mâlikî olduğu kitapları, Ergûniyye'de münzevî ihvâna ve temiz nesillerin evlâd-ı kirâmâna vakf olunmuştur. Öldükten sonra, vasiyeti üzere, Celâleddîn Ergun'un³⁷ türbesi yanına defn olunmuştur.³⁸ Sâkîb Dede, çağdaşı ve akrabası olduğu için (Sâkîb Dede'nin Havva Hanımla evli olduğunu hatırlayalım) ona, diğer hanımlardan daha çok sayfa ayırmış, bazı hatıralarını dahi serdetmiştir. Ancak, biz yukarıda aktardıklarımızla yetiniyor, akademik bir makalenin sınırları dışına fazla çıkmak istemiyoruz.

Sâkîb Mustafa Dede, nasıl erkeklerin mürşidlikleri döneminde cemiyetin erkekleri onlardan azami derecede faydalanmışsa, bu hâtunların mürşidliklerinde de sâlihâ kadınların bu nimetlerden faydalandıkları, derûn-i harem ve türbe civarında dar ve karanlık bir halvethâne ittihâz ederek, hırka ve

36 Bk. dipnot 12.

37 Celâleddîn Ergun Çelebi, Mutahhara Hatun'un oğlu Burhâneddin İlyas Paşa'nın oğludur. XIV. asırda yaşamıştır. Kesin ölüm tarihi bilinmemektedir. Hakkında Sâkîb Dede'nin verdiği bilgiler Gölpinarlı tarafından pek tutarlı bulunmamıştır. Bk. Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Melevîlik*, s. 124.

38 Sâkîb Dede, *Sefîne-i Nefise-i Melevîyân*, I, 261-4.

külah giyip, oruç, murâkebe ve zikirle meşgul olduklarını söylemektedir.³⁹

Gölpınarlı konuya ilgili şu değerlendirmeyi yapar:

“Anlaşılıyor ki, Mevlevîliğin ilk devirlerinde kadın, Mevlevî cemiyetinin dışına atılmamış, hatta köylere kadar yayılan ve Mevlevî köyleri meydana getiren bu yol, kadını erkekten aşağı görmemiştir. Fakat, vakıf yüzünden Mevlevîliğin iktidara dayanması, meşihatla uzlaşması, köylerden kasabalar ve şehirlere inmesi, kadına verilen bu serbestiyeti tahrif etmiştir. XVII. asırdan sonra köy Mevlevîhanelerine artık nasıl rastlamıyorسا, bu asırdan sonra artık kadın Mevlevî halifesine de rastlamıyoruz. Bununla beraber, yine de Mevlevî kadını, mümkün olduğu kadar kendisine yer bulabilmisti. Kadınlara, hemen daima arakîyye tekbir edilir, bazen de sikke verilirdi. Kadın semâ' meşkedebilirdi ve bazen kadınlar, erkeklerin bulunmadığı medislerde kendilerinden, yahut yaşlı dedelerinden birkaçının ney ve kudumüyle semâ' ederlerdi. Ancak şu da var ki bu, tahassûrı gidermek için başvurulan bir teselliyyidir. Zira artık merasim kırılmış, katılmış, yerine oturmuş ve kadın, ikrar veremez, çile çıkaramaz, meydan-ı şerîfe giremez olmuştur.”⁴⁰

Mevlevîlik bütün bunları, ulemâ-meşâyih kavgasının en şiddetli olduğu bir dönemde, yani XV - XVII. asırlardaki şiddetli tarîkat aleyhtarı hareketler ve fetvaların verildiği, semâ ile ilgili tartışmaların bütün hızıyla devam ettiği, Kadızâdelikerin tarîkat ehlîne karşı savaş açtığı ve 1665 yılında binlerce Mevlevînin öldürdüğü dönemde yapmıştır.⁴¹

Daha sonraki dönemlerde, Mevlevî kadını tacını kaybetmiş kraliçe gibi eski debdebeli günlerine özlem içinde, sadece müridlikle yetinmeye çalışmaktadır. Ancak durum son yıllarda yeniden değişmiş görünmektedir: H. Nur Artıran Hanımefendi, “mesnevîhan” Şefik Can Dede’nin (vefatı: Ocak 2005)’nin halifesisi olarak hizmeti devralmıştır.⁴² Öyleyse, dört asırdan fazla bir süredir unutulmuş olan bir gelenek yeniden canlanmıştır. Yani belki de kraliçe tacını bulmuştur. Aslında Mevlânâ’nın 22. kuşaktan torunu Esin Çelebi Bayru Hanımefendi’nin Mevlevîliği temsilen yaptıkları hizmetler herkesin malumudur: İhtifallerde, herhangi bir Mevlevîhanenin açılışında, çeşitli anma ve kutlamalarda baş misafirdir, ve aktivite ve yazılarıyla kadının Mevlevîlik içerisindeki

39 Aynı eser, I, 253.

40 Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 281

41 Detaylar için bk.. İsmet Kayaoğlu, “Raks ve Devran Etrafında Tartışmalar”, *III. Uluslararası Mevlâna Kongresi, 5-6 Mayıs 2003*, Konya, 2004, 291-302.

XVI. ve XVII. asırlarda ulemânun tasavvufu karşı turumu ile ilgili değerlendirmeler için bk.. Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf (XVI. Yüzyıl)*, İstanbul 2000, 342-57; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (XVII. Yüzyıl)*, İstanbul 2001, 444-56.

42 H. Nur Artıran, ‘Yazarla, 12 Mayıs 2007, Mevlânâ Kültür Merkezi, Konya’daki sohbeti. Kendileri bir tebliğinde de, isimlerini zikretmeden durumu haber vermektedir. Bk. H. Nur Artıran, “Mevlevî Erkânı İçinde Kadının Yeri”, *Mevlâna'da Buluşma Sempozyumu*, 17 Aralık 2005, İstanbul’da sunulan Tebliğ, s. 3; Nuriye Akman, “Mesnevîhan Şefik Can Vasiyetini Açıkladığı Son Röportajı Zaman'a Verdi”, 25 Ocak 2005, Zaman.

aktif yerini göstermeye ve ispatlamaya yetecek mahiyettedir.

Kaynakça

A. Kitaplar

- Eflâkî, Ahmed, *Menâkibü'l-Ârifîn*, haz. Tahsin Yazıcı, 2c., TTK Basımevi, Ankara, (c.I)1976 – (c.II)1980.
-----, *Ariflerin Menkibeleri*, Tr. Tahsin Yazıcı, 2c, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1973/ Gelişтирilmiş Yeni Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1986(c.I) – 1987 (c.II).
Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul, 1953.
-----, *Mevlânâ Celâleddîn*, İstanbul, 1999.
Küçük, Sezââ, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, İstanbul, Simurg, 2003.
Konuk, A. Avni, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, II (haz. Selçuk Eraydin -Mustafa Tahrâhî), İstanbul, 2004.
Mansuroğlu, Mecdut, *Sultân Veled'in Türkçe Manzûmeleri*, İstanbul, 1958
Mevlânâ, Celâleddîn Rumî, *Mesnevî*, Orijinalinden tıpkı basım, Konya [Âsâr-ı Atîka Müzeleri Müdiriyeti], 1345/1927.
-----, *Fîhi Mâ Fîh*, haz.: B. Firûzanfer, Tahrân, 1342.
-----, *Fîhi Mâ Fîh*, çev.: A.A. Konuk, haz. Selçuk Eraydin, İstanbul, 1994.
Muslu, Ramazan, *Osmâni Toplumunda Tasavvuf*. [18. Yüzyıl], İstanbul, 2004.
Sâdîk Vicdânî, Tomar-ı Turuk-ı Aliyyeden Halvetiyye Silsile-nâmesi, İstanbul, 1338–1341.
Sâkîb Mustafa Dede, *Sefîne-i Nefise-i Mevlevîyân*, Misir, Matbaa- Vehhabîye, 1283 H.

B. Makaleler, Tebliğler ve Ansiklopedi Maddeleri.

- Akün, Ömer F., "Fitnat Hanım", *DÎA*, İstanbul 1996, c. 13, ss. 39-46
Artıran, H. Nur, "Mevlevî Erkânı İçinde Kadının Yeri," *Mevlâna'da Buluşma Sempozyumu*, 17 Aralık 2005, İstanbul.
Ateş, Ahmed , "Senâ'î", *İA*, X (1993), 476–86.
Kayaoglu, İsmet, "Raks ve Devran Etrafında Tartışmalar," *III. Uluslararası Mevlâna Kongresi*, 5-6 Mayıs 2003, Konya, 2004, 291-302
Parlak, Sevgi- Barihüda Tanrikorur, "Kütahya Mevlevîhânesi," md. *DÎA*, XXVII (Ankara 2003), 1-3.
Tanrikorur, Barihüda, "Karahisar Mevlevîhânesi", *DÎA*, XXIV (İstanbul 2001), 418-21.
Uzluk, F. Nafîz, "Takriz", *Divan[-]ı Sultân Veled*, Uzluk Basımevi, [Ankara] 1941, I-III.
-----, "Sultan Veled[']in Hayat ve Eserleri", *Divan[-]ı Sultân Veled*, 1-98.
Walley, M.I., "Bahâ'al-dîn Soltân Walad", *EI*, .III(1898), 435–6.
Yazıcı, Tahsin, "1. baskının Önsözü", *Ariflerin Menkibeleri* (Tercüme-1986), I, 9–80.
-----, "Çevirmenin Önsözü", *Ariflerin Menkibeleri* (Tercüme-1987), II, 7–39.
Yola, Şenay, "Cerrahiye", *DÎA*, VII (İstanbul, 1993), 416-20 418.